

TEMATSKA STIČIŠČA PISATELJIC ZOFKE KVEDER IN JULKE HLAPEC ĐORĐEVIĆ: PRIMERI V ROMANIH *HANKA* IN *JEDNO DOPISIVANJE* – *FRAGMENTI ROMANA*¹

Roman slovenske pisateljice Zofke Kveder *Hanka* (1918) in roman *Jedno dopisivanje – fragmenti romana* (1932) srbske ustvarjalke Julke Hlapec Đorđević poleg slogovnih in idejno-tematskih podobnosti povezujeta tudi podobni mednarodni poti avtoric in zanimanje za žensko vprašanje – ki ju je kljub številnim podobnostim v izbranih delih mestoma pripeljalo do različnih spoznanj. Obe sta predstavili lik intelektualke. V *Hanki* je intelektualka posegla v lastno intimo in poskušala razrešiti notranje razdore, medtem ko je v delu *Jedno dopisivanje* lik intelektualke predstavljen kot protipol čustvenemu moškemu subjektu. Roman srbske pisateljice je zanimiv tudi zaradi vključevanja lika Zofke Kveder v samo fabulo.

Ključne besede: Zofka Kveder, Julka Hlapec Đorđević, *Hanka*, *Jedno dopisivanje – fragmenti romana*, lik intelektualke, preseganje patriarhalnih vzorcev

Uvod

Zofka Kveder in Julka Hlapec Đorđević sta pisateljici z začetka dvajsetega stoletja. Zofka Kveder je bila upornica tako v svojem življenju kot tudi v literaturi. Z veliko vnemo se je lotila razbijanja patriarhalnih vzorcev in jih vsaj na področju motivike telesnosti tudi dodobra načela. Osamosvojila se je v vsakdanjem življenju, določeno nepokornost prevladujočim vzorcem pa je pokazala tudi v

¹ Članek je nastal na podlagi diplomskega dela z naslovom *Zofka Kveder kot razbijalka patriarhalnih vzorcev v literaturi s poudarkom na motivu telesnosti (v primerjavi z izbranimi avtoricama srednjeevropskega prostora na začetku 20. stoletja)*, ki je pod mentorstvom red. prof. dr. Silvije Borovnik nastalo na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Mariboru septembra 2009.

svojem pisateljskem delu, ko je skozi žensko perspektivo razgalila marsikatero zamolčano temo s področja telesnosti ženske in oblikovanja njene identitete (Borovnik 2008: 35). S srbsko pisateljico Julko Hlapec Đorđević Zofke Kveder biografski podatki ne povezujejo neposredno – vsaj ne sočasno. Kljub temu pa sta si njuni življenjski poti podobni do te mere, da je v njih moč zaznati podobne vplive in intelektualne dražljaje, ki sta jih bili deležni.

Julka Hlapec Đorđević je za razumevanje Zofke Kveder in njenega dela pomembna tako zaradi strokovnega prispevka o slovenski pisateljici (ki ji je namenila pozornost kot literarna kritičarka in prva avstro-ogrška doktorica filozofije; že leta 1928 je v *Letopisu Matice srpske* objavila prispevek *Iz praških dana Zofke Kvederove*, kasneje objavljen tudi v delu *Studije i eseji* (1935)) kot tudi zaradi svojega leposlovnega dela, romana v pismih *Jedno dopisivanje – fragmenti romana* (1932). Vpliv Kvedrove ni viden zgolj v vsebini romana, kjer se slovenska pisateljica (z začetnicama) pojavi kot osnovna motivacija dopisovanja (kar ni edinkrat, da jo kot literarno osebo zasledimo v literarnem delu), temveč tudi idejno in slogovno.

Tine Debeljak (1935: 106) med glavno žensko literarno osebo v romanu *Jedno dopisivanje – fragmenti romana* in slovensko pisateljico opaža precejšnjo podobnost. Delo je na prvi pogled slogovno in tematsko precej blizu romanu Zofke Kveder *Hanka* (1918), prav tako pa je tudi v strokovnih prispevkih Hlapec Đorđevićeve o Kvedrovi moč zaznati izrazito pozitivno naravnost.

Obe pisateljici sta bili v življenju deležni številnih mednarodnih vplivov, kar se do neke mere odraža tudi v njihovih delih. Zofka Kveder se je rodila leta 1878 v Ljubljani, delala je v Kočevju in Ljubljani. Leta 1899 je odšla v Trst, kjer je nekaj časa delala v uredniških slovenskih listov *Edinost* in *Slovenka*. Več kot pol življenja je preživela v tujini (v Zürichu, Bernu, Münchnu, leta 1900 se je preselila v Prago, kjer se je zapisala pisateljskemu poklicu, leta 1906 se je preselila v Zagreb, kjer je ostala vse do svoje smrti leta 1926). Kakor ugotavlja Vladka Tucovič (2006a: 84), je dejstvo, da je bila tudi večina njenih del napisanih (in izdanih) na tujem, premalo znano in izpostavljeno. Pisala in objavljala je v treh jezikih – slovenščini, hrvaščini in nemščini. Leposlovja v češčini ni pisala, za češke prevode v Pragi izdanih in objavljenih del je poskrbela pisateljčina prijateljica Zdenka Hasková (Orožen 1976: 222). Objavljala je v različnih domačih in tujih listih (*Slovanský přehled*, *České slovo*,² *Agramer Tagblatt*, *Domači prijatelj*, *Ženski svijet* in drugi – slednja dva časopisa je tudi urejala). Njen roman v pismih *Hanka* (1918) je napisan v hrvaščini – po mnenju Alenke Jensterle - Doležal (2008: 92) se »problem domačnosti, iskanja odnosa do

² Eva Miklavčičová je v svojem diplomskem delu (1998: 49–51) raziskovala pogostost in številnost objav Zofke Kvedrove v čeških časopisih (in objave o pisateljici). Te obsegajo 57 različnih časopisov – v tem smislu je bilo za pisateljico najproduktivnejše leto 1909, ko je iz Prage že odšla. Podatek kaže na to, da se je pisateljica v češkem literarnem prostoru pričela počasi uveljavljati – a ga je glede na čas, potreben za prepoznavnost, morda zapustila prehitro.

nacionalne skupnosti in jezika /.../ tako še bolj problematizira«. Jezik pisateljici ni predstavljal zgolj elementa lastne identitete, temveč je bil zavestno sredstvo izražanja, odločitev (po drugi strani je njen včasih že kar preveč sproščen odnos do jezika naletel na pripombe domačih in tujih kritikov (Cankar 1972: 148; Orožen 1976: 227; Matoš 1973 v Tucovič 2006a: 86)).

Julka Hlapec Đorđević je bila po rodu Srbkinja, poročena na Češko. Rodila se je v Starem Beču v Srbiji, na Dunaju, kamor se je po očetovi smrti preselila družina, je obiskovala zasebni francoski internat. *Leksikon pisaca Jugoslavije II* navaja, da je od tujih jezikov govorila nemško, francosko, angleško in madžarsko (glede na poreklo in kraje bivanja ter izobraževanja lahko sklepamo, da je praktičnosporazumevalno verjetno uporabljala tudi češčino in slovenščino). Na realki je maturirala, bila do opravljene mature iz klasičnih jezikov v Ljubljani izredna študentka slavistike na Dunaju, po opravljeni maturi pa redna. Leta 1906 je doktorirala in postala prva doktorica filozofije v Avstro-Ogrski. Istega leta se je poročila in se preselila na Češko, od koder jo je pot z možem kasneje zanesla še v Galicijo in zopet nazaj na Dunaj. Bila je sodelavka mnogih češko-jugoslovanskih društev, članica srbskega PEN-kluba, članica češko-slovaškega Narodnega nasveta v Pragi. Pisala je razprave o književnosti, kulturnih in socioloških problemih s posebnim poudarkom na ženskem gibanju, leposlovna dela, potopise. Sodelovala je pri časopisih in zbornikih *Letopis Matice srpske*, *Književni jug*, *Ženski pokret*, *Novi život*, *Češkoslovensko-jihoslovenska liga*, *Univerzitetški život*, *Književni sever*, *Život i rad*, *Jutro*, *Književne novine*. V času nacistične okupacije je živela v Pragi, kjer je bila pod nadzorstvom policije in preganjana. Umrla je v kraju Usti nad Labo leta 1969 (Boškov 1979: 46).

Zofko Kveder in Julko Hlapec Đorđević je povezoval literarno-ustvarjalni prostor Ljubljane in Prage ter podoben čas ustvarjanja. Julka Hlapec Đorđević je Zofko Kveder kot pisateljico poznala. O njej oziroma o praškem obdobju Zofke Kveder je objavila prispevek *Iz praških dana Zofke Kvederove* v prvem delu razprav *Studije i eseji o feminizmu* (1935), že prej objavljen v *Letopisu Matice srpske* (1928), kar kaže na to, da srbskemu prostoru Zofka Kveder ni bila neznana. Besedilo je slovenski pisateljici načeloma naklonjeno, mestoma je izrazito subjektivno.³ Avtorica jo prepozna kot toplokrvno, vedno razneženo južnjakinjo (Hlapec Đorđević 1935: 183) ter jo zaradi njene brezobzirne iskrenosti poimenuje tudi z vzdevkom, ki so ga Kvedrovi dali prijatelji v Pragi, »neobrušeni dijamant« (prav tam: 184). Besedilo oriše tedanje kulturno in duhovno ozračje v Pragi, ki daje vtis, da, če odštejemo materialno pomanjkanje, Zofki Kvedrovi sploh ni bilo tako nenaklonjeno (prav tam: 182, 179). Julka Hlapec Đorđević poda ugotovitev, da je bila Zofka Kveder v svojih nazorih v jugoslovanskem kulturnem

³ Vmesne vrivke subjektivnih opažanj v dotedanjem strokovnem delu Hlapec Đorđevićeve je opazila tudi češka kritičarka Jiřina Karasová (*Čehoslovačko-jugoslovenska revija* 1932: 417), ki avtoričinemu opusu vseeno priznava prevladujočo strokovnost, saj takšne čustvene vrivke srbska pisateljica uporablja predvsem za popestritev.

prostoru pred svojim časom in da je imela v sebi elemente »‘stare’ i ‘nove’ žene« (prav tam: 185), kar je bila tudi njena osebna tragika.

Osebno poznanstvo med pisateljicama bi bilo težko potrditi, saj je Kvedrova v letu 1906 (Orožen 1976: 220, 231), ko se je Hlapec Đorđevićeva priselila na Češko, Prago zapustila. Da do osebnega srečanja kljub številnim podobnim potem v življenju najverjetneje ni nikoli prišlo, lahko sklepamo po prvem pismu v romanu *Jedno dopisivanje*. V tem delu, za katerega Tine Debeljak (1935: 106) ugotavlja, da »je vsekakor avtobiografskega značaja«, avtorica posreduje informacijo, da pisateljice osebno žal ni nikoli poznala. Debeljak je srbsko avtorico označil kot dobro znano v slovenskih krogih in tudi kot precej dobro poznavalko slovenskih kulturno-političnih razmer.⁴

Emancipirana misel, borbenost, literarno ustvarjanje, skupno češko in južnoslovansko okolje so elementi, ki nakazujejo tematsko in idejno podobnost avtoric, stičišča v njunih delih, vendar pa med njima obstajajo tudi določene razlike. Julka Hlapec Đorđević je svoja strokovna spoznanja in misli pisala po prvi svetovni vojni, v 30. letih, torej v določeni časovni distanci, ki ji je dovoljevala tisto objektivno kritičnost, ki jo lahko prinese le oddaljenost od dogodkov. Opazovala je spreminjanje evropske zakonodaje, ki je dajala ženskam vse več pravic, bila je formalno izobražena in svoje misli, ki so bile nemalokrat drzne in revolucionarne, je lahko ustrezno znanstveno podkrepila in ubranila s svojo akademsko avtoriteto. Čeprav to ni pomenilo, da je družba njena spoznanja sprejemala bolj odprto, se je Julka Hlapec Đorđević lahko sklicevala na povsem znanstvene vire in ugotovitve, medtem ko se je Zofka Kveder opirala predvsem na svoja (sicer ostra in pronicljiva) opažanja.

Jedno dopisivanje – fragmenti romana

Za sam naslov Stanko Korač (1982: 473) ugotavlja, da vsaj drugi del, torej *fragmenti romana*, delu ne ustreza, saj ne gre samo za fragmente, temveč za zaključeno zgodbo. Tudi Mladen A. Horvat (1932: 860) domneva, da poimenovanje dela ne izhaja iz ne celovitosti oseb in zgodbe, ampak gre bolj za način posredovanja zgodbe, torej za roman v pismih, ki dovoljuje časovne preskoke in izključuje vsevednega pripovedovalca.

Ženski pisemski roman je bil v Evropi priljubljen že dolgo, kljub temu da je bil omalovaževan kot »ženski«. V središče je bila velikokrat postavljena ženska, ki je svoje poglede najbolje izražala skozi pisanje pism, kar je bilo nemalokrat edino

⁴ Julka Hlapec Đorđević (1935: 185) na koncu članka o praškem obdobju slovenske pisateljice navaja, da so vsi podatki, uporabljeni v besedilu, povzeti iz ohranjenih dopisovanj Zofke Kveder z Zdenko Haskovo, Franom Govekarjem, Ivanom Lahom idr.; kar potrjujejo tudi pisma Frana Govekarja Zdenki Haskovi (Moravec 1983: 211–213); niso plod osebnega poznanstva s slovensko pisateljico. Neobstoječa (morda neohranjena) korespondenca med pisateljicama v rokopisni zbirki v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani prav tako potrjuje domnevo, da se pisateljici osebno nista poznali.

sredstvo umetniškega in intelektualnega udejstvovanja za žensko takratnega časa (Borovnik 2008: 39). Tine Debeljak (1935: 106) v *Domu in svetu* roman *Jedno dopisivanje* označi kot »zakonski roman«, ki ga zaznamuje feminističnoborben značaj.

V pisemskem romanu *Jedno dopisivanje* bralec podrobneje spozna dva pripovedovalca, aktivno vključena v dopisovanje. To sta Marija Prohaskova, s češkim politikom poročena srbska intelektuala srednjih let, in Oton Šrepan, poročen slovenski zdravnik. Marija z Otonom, svojo študentsko ljubeznijo, ponovno naveže (pisemske) stike zaradi pomanjkanja podatkov o pisateljici (omenjeni z začetnicama Z. K.), o kateri piše študijo. Na Otona se obrača, ker ve, da je v Pragi študiral istočasno kot pisateljica (Z. K.). Iz prvotnih pisem Marije izvemo skorajda več o omenjeni pisateljici (Zofki Kveder) kot pa o sami Mariji, medtem ko so Otonovi dopisi že od začetka osebni. Pisma si izmenjujeta od 10. 11. 192... do 17. 5. 192... v obdobju več kot enega leta.

Oton je nad ponovno navezavo stikov navdušen in iz vljudnega odnosa dveh znancev ta prerašča v vedno bolj zaupnega. Dopisovanje iz izmenjave strokovnih informacij preraste v intimen pisemski odnos, obujanje mladostnih (ljubezenskih) spominov. Pisni stiki kmalu niso več dovolj, skleneta se srečati v Kranjski Gori, kamor Marija pripotuje s svojo bolno hčerko.

Sčasoma se njuni pogledi na razvoj medsebojnega odnosa, ki kljub vedno večji zaupnosti ostaja platoničen, razlikujejo do te mere, da postane dopisovanje mučno. Oton se v svojo dopisovalko zaljubi, je depresiven, pripravljen biti nezvest svoji ženi. V njegovih pismih sčasoma ni moč najti ničesar razen opevanja Marije. Ta po drugi strani v kaj takega niti slučajno ne privoli – četudi se na Otona čustveno naveže –, saj ji predstavlja zvestega in potrpežljivega oboževalca, telesni stik odklanja. Sčasoma se dopisovalca vedno bolj oddaljujeta drug od drugega, Oton se izgublja v vrtincih čustev, Marija ostaja razumska, k takšnemu pogledu poskuša spodbuditi tudi svojega dopisovalca.

Še enkrat se srečata v Pragi, vendar se njuni poti že oddaljujeta. Otonova žena najde skrito korespondenco, kar sproži usodne premike v Otonovem razmišljanju. Za nastali položaj posredno krivi kar Marijo, saj mu je »zmešala glavo« in napravila življenje sladko-težko. Ta se na obtožbe odzove zavračajoče in ne pride takoj na dogovorjeno srečanje na Dunaj. Tudi konkretnega odgovora na njegovo vprašanje o skupnem življenju ne da. Po spletu nesrečnih okoliščin lahko iz konca romana sklepamo, da je Oton storil samomor.

Jedno dopisivanje – fragmenti romana in Zofka Kveder

Zofka Kveder ni nikjer v romanu omenjena s polnim imenom in priimkom, vedno le z začetnicama (kakor tudi osebe iz njenega življenja), vendar lahko po določenih podatkih iz besedila (kakor tudi iz zanimanja Hlapec Đorđevićeva za pisateljico) sklepamo, da gre za Kvedrovo. Kot mentor je omenjen F. G. (Fran Govekar),⁵ kot mesto njenega bivanja na začetku stoletja Đorđevićeva skozi pisma Marije navaja Prago, kot najboljšo prijateljico češko pisateljico Dr. H. (Haskovo), govori o njeni naklonjenosti Ibsenovi ideji »živeti po zakonu lastnega jaza«, omenja tudi njeno obdobje v Trstu.

Tine Debeljak v oceni knjige navaja, da je moč s poznavanjem pisateljicinega kroga in češko-slovaškega prostora vsem literarnim osebam iz romana poiskati imena konkretnih oseb.⁶ Roman prepozna kot izrazito avtobiografski; Marija Prohaskova po njegovem mnenju prav tako precej spominja na Zofko Kveder (1935: 106). V tezo, da Marija Prohaskova z začetnicama namiguje na slovensko pisateljico, v *Jutru* verjame tudi Božidar Borko (1932: 7), to opaža tudi Vladimir Jurčić v *Hrvatski reviji* (1933: 64).

Motiv samomora

Roman *Jedno dopisivanje* se zaključi s samodestruktivnim dejanjem (oziroma namigom nanj), samomorom. Zofki Kveder je na področju motivike telesnosti najmanj uspelo razbiti prevladujoče patriarhalne vzorce ravno pri motivu samomora, ki je v njenem opusu predvsem pri ženskih likih relativno pogost. Ženska je še vedno podrejena svojemu čustvenemu dojemu, je pasiven

⁵ O dejanskem mentorstvu bi težko govorili, saj se, sodeč po ohranjeni korespondenci, pogostejše in intenzivnejše dopisovanje med Franom Govekarjem in Zofko Kveder prične v zadnjem desetletju pisateljicinega življenja. Vsebinsko so največkrat aktualne razmere v Ljubljani, osebne ustvarjalne dileme (F. Govekar), kulturni prostor v Zagrebu, ustvarjalne ideje in naraščajoča osebna stiska (Z. Kveder). Fran Govekar sicer občasno da kakšen nasvet pisateljici (predvsem kar se tiče formalnih in ekonomskih vidikov pri objavljanju del), a to lahko prej razumemo kot prijateljski nasvet in odgovor na vprašanje Zofke Kveder kot pa dejansko mentorstvo (zapuščina Zofke Kveder, Moravec 1983: 127–135). Edino resnično kritiko in ustvarjalna priporočila je Fran Govekar zapisal v svojem zadnjem ohranjenem pismu Zofki Kveder pred njeno smrtjo, datiranjem 7. 9. 1926 (Moravec (1983: 354) ob tem opozarja, da pisateljica Govekarjevih pisem iz zadnjih dveh mesecev pred smrtjo ni ohranila, a je v zapuščini Frana Govekarja najti še tri pisma Zofke Kveder po tem datumu). V tem dopisu Govekar sprašuje Zofko Kveder, ali sploh še bere kaj slovenskega, saj je v njenem jeziku dela *Tri sestre* najti številne zastarele besede in oblike: »V jeziku si zaostala, slovnicega razvoja, pravopisa ne zasleduješ« (prav tam: 135). V tehniki ji priporoča več koncentracije in bolj dodelane značaje, jo spodbuja (»stil imaš izvrsten in fantazijo krepko« (prav tam)) in se ji na koncu opraviči, da jo poučuje. Na mentorstvo je Julka Hlapec Đorđević morda sklepala zaradi Govekarjeve zavzetosti in pripravljenosti na pomoč pri zbiranju podatkov o pisateljici po njeni smrti, o čemer piše Zdenki Haskovi v pismu z dne 7. 2. 1927 (prav tam: 210, 211).

⁶ Lahko govorimo o romanu s ključem, kjer lahko podkovan bralec prepozna konkretne, obstoječe osebe – to je roman, ki s »številnimi signali razkriva in prepozna aktualno in preverljivo resničnost« (Zupan Sosič 2003: 54).

objekt lastne usode. Samomor je pogosto posledica travmatičnega pomanjkanja ljubezni v življenju. Pri večini literarnih oseb, ki pri Kvedrovi storijo samomor, je opazno ravno pomanjkanje le-te: bistvo lastnega življenja opirajo na druge – na ljubezen drugega –, odtujene so od lastnega subjekta. Pisateljica samomorov ne opisuje s sentimentalnostjo ali sočutjem; ponudi idejo, da samomor ni smiseln, saj je posledica napačnega razumevanja ženskosti (Mihurko Poniž 2003: 136). *Hanka* v istoimenskem romanu razdore v svojem življenju sicer preseže, vendar je v zgodnejših delih Zofke Kveder motiv samomora pri ženskih likih pogost. S samomorom sicer obtožijo družbo za nepravilnost in čustvene bolečine, proti katerim nimajo moči, a hkrati izrečejo tudi najhujšo obsodbo sebe in lastnega telesa (Fužir 2009: 47).

Marija Prohaskova v romanu Julke Hlapec Đorđević se s pojmom samomora sreča ob koncu romana, vendar njen dopisovalec že prej izraža izgubo življenjskega smisla: »Znam, da sem proklet i da moj život nema smisla« (Hlapec Đorđević 1932: 107). Otonove tožbe o nesrečnem zakonu in življenju zavrača, saj se počuti, da jih kot obtožbe naslavlja nanjo (prav tam: 127). Iz zadnjega Otonovega pisma je moč sklepati, da ima ta namen končati svoje življenje, ki ga dojema kot beg: »Bežao sam u mladosti od ljubavi, i bežim sada u starosti od života. Ne umem se vojevati« (prav tam: 130). Marija že v predhodnih pismih zavrača Otonovo zatopljenost v njuno skupno preteklost in njegovo sentimentalnost in malodušnost (prav tam: 111).

Motiv intelektualke

Stanko Korać (1982: 473), srbski literarni zgodovinar, v delu Julke Hlapec Đorđević opaža, da je moškega prikazala kot manj razumsko bitje (in na neki način obrnila tradicionalne vloge), žensko pa kot njegovo nasprotje – inteligentnejšo, razumnejšo, bolj energično in doslednejšo. To bi lahko vsaj na začetku romana razumeli zaradi samega namena za vzpostavitev stikov. Vendar veliko večino intelektualnih razgovorov prične Marija in ne Oton. V nekem pismu Marija dopisovalca celo okara, ker ni komentiral knjig, ki mu jih je priporočila v branje. Julka Hlapec Đorđević dopisovalcu ni posvetila pretirane pozornosti (Oton je neizrazita oseba brez posebnih lastnih interesov – med njimi še najbolj izstopa želja po Mariji), Marijo pa je predstavila večplastno, na trenutke že prav neverjetno energično in odločno, saj predstavlja Otonu moralno in intelektualno oporo ter budilo. Ob tem Jurčić v *Hrvatski reviji* (1933: 64) v svoji sicer zelo negativni oceni, kjer je delo označil kot učbenik pisanja ljubezenskih pisem za mlade ljudi, zapiše, da je Marija edine čustvene besede sposobna podati skozi citate velikih literatov – svojih praktično ne najde; intelekt ji služi za krinko in skrivalnice.

Jedno dopisivanje je (tudi) glede na dejstvo, da se je srbska pisateljica zanimala za Zofko Kveder, zanimivo primerjati s pisemskim romanom slovenske pisateljice.

Hanka je Zofka Kveder napisala leta 1918 v hrvaščini (v slovenščini je v prevodu Marje Boršnik in Eleonore Kernc izšla šele dvajset let kasneje). V romanu je glavna literarna oseba prav tako intelektualka, a je predstavljena večplastno – enostranskega prikazovanja oseb je mnogo manj; predstavljene razlike so izpostavljene kot individualna razlikovanja v značaju. Hanka je samostojno misleče bitje, ki pa svojega intelekta ne predstavlja izrecno in neposredno kot prevladujočega dela svojih razmišljanj. Ob zunanjih dejstvih, ki jih lahko doživlja kot objektivne danosti, te poskuša dojemati tako racionalno kot tudi duhovno. »Hankina retrospektivna vračanja v preteklost tako nimajo le vloge seznanjanja bralke ali bralca z njenim preteklim življenjem, ampak ji omogočajo tudi ponoven premislek o lastnem odzivanju na te situacije« (Mihurko Poniž 2003: 69). Moški literarni liki so v *Hanki* označeni podrobneje kot v delu *Jedno dopisivanje*; Hanka se ne osredotoča le na enega samega moškega (čeprav Staszyński še vedno prejme večino njene pozornosti). Omenja brata, moža. Osredotoča se na individualne razlike med njimi, na razlike v mentaliteti narodov in manj na splošne moško-ženske psihološke razlike. Intima in notranji svet človeka pri njej nista sredstvo bega pred zunanjimi vplivi, temveč duhovne obogatitve posameznika. Kot prvoosebna pripovedovalka lahko Hanka poda le svoje videnje lastne realnosti; Marija v romanu Julke Hlapec Đorđević poskuša interpretirati tudi Otonovo doživljanje in situacijo.

To, da je Julka Hlapec Đorđević izpostavila lik ženske intelektualke, se kritikom ne zdi sporno, saj podoba izobražene ženske služi tudi slikanju dvoličnosti družbe in pričakovanjem le-te. Bralec težko verjame, da je ljubezen med dopisovalcem še vedno obojestranska in enakovredna, kakor si ta to rada zatrujeta, saj je miselna širina Marije uporabljena predvsem kot prikaz obratnega stanja pri Otonu. Jurčić v *Hrvatski reviji* (1933: 64, 65) opaza, da praktično ni Marijinega pisma, ki ne bi bilo opremljeno s strokovnimi citati in poučnimi nasveti, ter da mnoga lirična mesta in zapise, ki bi sicer zbuvali toplino, takšno poučevanje utiša – kar je lahko za bralca utrudljivo. Marija je najbolj čustvena v opisu odnosa do otrok. Zopet v nasprotju z Otonom, ki čustva namenja predvsem njej, Mariji. Oton se posveča predvsem obujanju skupne ljubezenske preteklosti, slavljenju Marijinih odlik, samoobtoževanju zaradi miselne nezvestobe.

Marija je v nasprotju s svojim dopisovalcem predstavljena kot močna oseba z začrtanimi cilji (čeprav se tudi sama lovi v protislovja, ta običajno očita Otonu), ki je v odnosu nemalo pokroviteljska. Otonovega oboževanja se včasih brani, saj se zaveda nevarnosti nerealne mitologizacije; jasno je razviden predvsem njen razumski odnos. V pismih se dotika številnih tem: ženskega vprašanja, značaja Čehov, položaja Srbov in Slovencev, kulturnega udejstvovanja v Pragi, lepote narave, književnosti – omeni tudi Cankarjevo *Hišo Marije Pomočnice* (»Juče sam dočitala Cankarevu 'Hiša Marije Pomočnice'. Sve me je bolelo kao da bi se živo meso skidalo sa uda. Grozno! Koliko nagomilanog jada. Da ne znam, nikada ne bih verovala da je tu pripovetku napisao Slovenac, koji pravi utisak dobroćudnog, oportuniste, človeka bez žuči« (Hlapec Đorđević 1932: 66)). Ti deli, s katerimi želi Marija zbuditi intelektualno pozornost Otonu (in pisateljica posredno bralcu),

sčasoma postanejo predvsem tema poučevanja manj razgledanega v odnosu in ne toliko izhodišče za globlja razmišljanja.

Tudi v romanu Zofke Kveder je osrednja oseba intelektualka, Hanka. Je Poljakinja, poročena z Nemcem, ki naslavlja pisma na svojega odsotnega sonarodnjaka. Dialog je fiktiven, prej pomeni pogovor »Hanke s samo sabo, ozaveščanje in refleksijo nad realnostjo« (Jensterle - Doležal 2008: 90). Skozi roman je razvoj Hanke kot neodvisne osebe viden kot njeno fizično pa tudi duhovno osamosvajanje – po Katji Mihurko Poniž (2003: 71) pa se iz prvih Hankinih pisem Kazimirju razkriva njeno sprejemanje tradicionalne podobe ženskosti, kjer je Drugi, njen moški naslovnik, nujen posrednik, ki ji posreduje odsev njene lastne osebe.

Hanka in Marija razmišljata o razlikah med narodi, etničnimi skupinami, o njihovih mentalitetah, prednostih in slabostih. Sicer svobodomiselnja Hanka sledi antisemitistični nestrpnosti. Marija Poharkova se tovrstnih vrednostnih sodb izogiba. Mestoma je sicer moč zaslediti kakšno subjektivno obarvano pripombo na račun Slovencev (Hlapec Đorđević 1932: 17); Debeljak (1935: 2) ob tem ugotavlja, da pisateljica sicer »precej dobro pozna slovenske kulturno politične razmere, vendar pa pripombe na naš račun niso vselej točne.«⁷

Praga je omenjena v obeh romanih. V *Hanki* kot eno od vojnih mest, kjer glavna literarna oseba pomaga kot prostovoljka, v delu *Jedno dopisivanje – fragmenti romana* kot mesto, kjer Marija živi. Obe ženski prevzema občutek tujstva, odtrganosti od izvira – obe ga premagujeta s samorefleksijo in aktivnim delom.

Zakon, ljubezen

Korać (1982: 473) za *Jedno dopisivanje – fragmenti romana* navaja, da je to edini srbski pisemski roman med obema vojnama in eden izmed redkih, ki se ukvarjajo z ljubezensko tematiko, saj je večina avtorjev tega časa posvečala pozornost moderni odtujenosti, ki je odvzemala smisel vsemu, tudi ljubezni. Ugotovi, da se je Julka Hlapec Đorđević tematiki ljubezni posvetila kot intelektualna pa tudi čustvena ženska, kar kaže na to, da je ljubezen kljub mnogim občečloveškim tematikam še vedno v središču pozornosti. Toda pisateljica v romanu ženske ni

⁷ Julka Hlapec Đorđević je v Sloveniji sicer preživela kar nekaj časa. V romanu Marija pod krinko znanstvene objektivnosti velikokrat poda tudi povsem subjektivno in avtobiografsko obarvana spoznanja avtorice. Njen odnos morda nekoliko izvira iz jugoslovanske unitaristične ideje, ki so se ji Slovenci v tistem času upirali – eden izmed glasnikov upora je bil tudi duhovnik dr. Korošec (Marija Slovence označi kot klerikalce po potrebi). Da njena sodba kljub določenim pikrim besedam ob Cankarjevi *Hiši Marije Pomočnice* ni tako ostra, kot se zdi na prvi pogled, da bolj velja Otonovi intelektualni otopenosti kot celotnemu narodu, dojamemo ob njeni prizadetosti, ko je priča, kako slovenski duhovnik blati Srbe. Ob tem zapiše tudi, da so Slovenci v svojem patriotizmu zvesti in širokogrudni (prav tam: 66, 67).

želela osredotočiti na idejo ljubezni, zato je velik delež tematizacije ljubezenskih odnosov položila v besede moškega.

Marija se jezi na svoje otroke, ki so prevzeli očetova pričakovanja in vzorce: »Svi misle da sam radi njih na svetu, i da nemam drugih dužnosti i interesa nego onih koji se odnose na njih« (Hlapec Đorđević: 78). Zaveda se, da svoje sreče ne more graditi na drugih, temveč je ta odvisna predvsem od nje: »Pre sam uzrok svoje depresije i zlovolje videla u mužu, danas sam u toliko pravedna da ne činim njega odgovornim za sve što me tišči i vređa« (prav tam: 11). Julka Hlapec Đorđević podobno kot Zofka Kveder zagovarja mnenje, da mora biti ženska najprej sama izgrajena in s sabo zadovoljna osebnost, da je lahko enakovredna in zanimiva družica. Hanka se zaveda, »da zgolj v ljubezni do moškega ne more odkriti svojega jaza« (Mihurko Poniž 2003: 73).

Vendar je zakon element, kjer se Hanka in Marija razlikujeta. Čeprav nobena zavestno ne sprejme patriarhalnih pričakovanj, ki jih ima do njiju kot zakonskih žena družba (in njuna moža), Hanka z njimi dejansko prelomi in se jim upre. Sklene, da bo moža zaradi odtujenosti (ter njegovih prevar) zapustila. Na zakon ne gleda brezpogojno negativno, le smisla vztrajati v odtujenem odnosu z možem ne vidi. Marija, ki svoj odnos do institucije zakona besedno podrobneje utemelji (in zablodam v zakonu nameni več misli in zapisov kot Hanka), tega ne stori, niti ne namerava (v svojih izjavah se pogosto zapleta). Na začetku ji je zakon potreben zaradi otrok (samo zaradi njih), a so nujno potrebne prilagoditve dvajsetemu stoletju (Hlapec Đorđević 1932: 11). Kasneje se zgraža nad mnenjem, da je zakon nujen za žensko eksistenco, a tudi prizna, da je sama izvedla zelo nepremišljen skok vanj, »salto mortale« (prav tam: 23). Mož ne podpira njenega stalnega izobraževanja in javnega udejstvovanja kot intelektualke. Po njenem mnenju je v sodobnosti za razmišljujočo in tenkočutno zrelo osebo zakon nemogoč, saj ena oseba ne more »zadovoljiti estetične, erotične, intelektualne, socialne i finančne želje, i to kroz ceo život« (prav tam: 37). A Marija Otonu piše tudi, da svojega moža ne bo nikoli zapustila in da mu bo »do smrti iskreno odana drugarica, voljna da ga neguje i hrani, nošena željom da mu učini život ugodnim, kolikogod je to u njenoj moći i ma bilo to skopčano s velikim žrtvama« (prav tam: 46).

Pri *Hanki* platonska ljubezen nikoli ne prerase v fizično, Kvedrova razreši vprašanje spolnosti z abstinenco, vzdržnostjo. Fizičnemu stiku je najbližje poljub, do katerega nikoli ne pride. »Ljubezen s travmo telesnega kot polja kulturno nedovoljenega se izrazi kot kastrirana želja, v retrospektivi je prepovedana ljubezen, ki ne vključuje telesnega, ljubezen, ki je ne uničijo simbolni kodi družbe« (Jensterle - Doležal 2008: 91). Hanka ob poljskem zgodovinarju Staszyńskem oziroma šele kasneje, ob njegovi odsotnosti, spoznava svoje duhovne razsežnosti in sposobnosti, zato je področje, ki bi jo lahko determiniralo ali omejilo, umaknjeno na stran. Pri tem ne gre dvomiti o pomanjkanju telesne želje, gre le za njeno vztrajno neuresničenje. Kazimir vse bolj postaja Hankin

idealizirani Drugi – ki pa v resničnosti ne more obstajati (Mihurko Poniž 2003: 73). Vprašanje telesnosti je razrešeno s smrtjo ideala moškega.

Marija v delu *Jedno dopisivanje* se odloči za spolno abstinenco v odnosu z ljubljenim moškim zavestno in z ubesedenimi argumenti. Tako Oton kot ona sama se z moralno obteženostjo spominjata svojega prvega intenzivnejšega skupnega telesnega stika – še po toliko letih z zavestjo o napačnosti le-tega. Iz zapisov obeh gre sklepati, da verjetno ni šlo za spolni odnos, temveč le za strastno poljubljanje, ki je v obeh odprlo vrzel, ki je nista znala preseči. Oton je bil presenečen nad lastnim odzivom, saj je bila Marija zanj »nad svima drugim ženama ... svetinja« (Hlapec Đorđević 1932: 20). Tudi Marija je po lastnih besedah imela moralnega mačka (prav tam: 21), a bolj zaradi zavedanja, da naj bi telesnemu stiku sledil njej tako neljub zakon. Svoje nelagodje po dogodku z Otonom zakrije s ciničnimi retoričnimi vprašanji o zakonu: »Udavati se a ne znati još dobro Pitagorin zakon? Spustiti se sa eteričnih visina Duzinih suza, Baudelairovih pesama, Debussyovih etuda u prozaično atmosferu perina i kolača?« (prav tam: 21). Sami telesnosti, spolni želji Marija na tem mestu ne nameni mnogo besed, temveč se izvije s splošnimi ugotovitvami, da je ljubezen eno, zakon drugo, starševstvo tretje, ter ne dovoli vpogleda v svojo intimo.

Marija ima kljub močnim argumentom o družbeni vlogi ženske kot duhovnega bitja verjetno kar nekaj odprtih vprašanj na področju telesnosti, na kar nakazuje tudi njena izbira moških. Pri tem uporablja podobno tipizacijo, kot je tista, ki jo prezira pri moških. Partnerji ji niso enakovredni, so »tipusi«: Oton jo privlači, ker se (do usodne noči) ne ukvarja z njeno telesnostjo, mož je dolgotrajno odsoten, kar ji omogoča njeno osebno »renesanso«. Poudarja, da se tako lažje ubrani banalnosti, ki so posledica dolgoletnega zakona (prav tam: 11); o svojem kasnejšem, mnogo mlajšem (platonskem) ljubimcu pa pravi: »Ništa muškaračkog, agresivnog; neizrazit feminizni tip sa gustom plavom kosom« (prav tam: 29, 30). Na podlagi izkušenj ugotavlja, da se »u ženi ne traže individualne, nego samo seksualne čari« (prav tam: 30). Sklene izpostaviti vse svoje ostale lastnosti in zatreti telesno plat. Življenje si izpolni z nenehnim izobraževanjem, javno dejavnostjo, požrtvovalno skrbjo za otroke. Ne ignorira telesne želje, zato ker bi jo presegla, ampak zato, ker jo je potlačila – zanikala je pomembnost telesa pri oblikovanju človekove identitete. S tem Marija ni dosegla tistega cilja, ki se ga je Zofka Kveder s *Hanko* dejansko dotaknila – ni presegla razkola v sami ženski, v njenem telesu. Slovenska pisateljica je z intimo (kljub kastraciji telesne želje) soočila dve zreli osebi, ki tako prerasteta idealiziranje svojega bližnjega.

Mati

Tudi Marija je tako kot Hanka mati. Hanka je nekaj časa ločena od svojih otrok ravno zaradi ločitve od moža, s katerim ne vidi več prihodnosti. Kljub ljubezni do otrok je pripravljena tvegati njihovo začasno izgubo, saj uvidi nesmiselnost vztrajanja v zakonu. Takšno možnost Marija odločno zavrne: »Napustiti decu? Nikada, ni za koga i ni za ni šta na svetu!« (prav tam: 70).

Harmoničen odnos matere z otroki kljub najboljšim namenom ni zagotovljen vnaprej in še takšno žrtvovanje ne prinese nujno hvaležnosti. Hanka primerja odnos svojih otrok do nje s svojim do lastne matere. Otrok je lahko staršu tuj – a je vendar njegov. Hanka se zaveda možnosti, da so si starši in otroci duhovno tuji, a vendar so vezi med njimi, ki se jih ne da spregledati, kar spozna ob boleznih in smrti svoje matere. Hankini otroci so raznoliki posamezniki, samostojne osebe, ki sicer materi mentalno niso toliko blizu. Zofka Kveder je v svojih besedilih nasploh ubesedila odnos matere in otroka kot nekaj nestatičnega in spreminjajočega se.

Marija je izjemno požrtovalna mati, vseskozi skrbi za bolno hčer, vendar o tej izvemo malo. Marija posredno velikokrat zavzame identiteto matere, tako do svojih lastnih otrok kot tudi do Otona. Opisu svojih otrok nameni en sam odstavek:

Imam dve kćeri (od 17 i 14 godina) i sina (od 12). Najbolje harmoniram sa starijom kćeri. Mlađa mi zadaje brige zbog svoga egoizma. Sin je nepoverljiv, pedantan i neizmerno štedljiv, kao njegov otac. Vrlo ih volim, iako me svojom burnom vitalnošću katkada nerviraju. (Prav tam: 12.)

Veliko več izvemo o Marijinih skrbih za bolno hčer, o njenih občutkih pri tem – o osebnostih otrok skoraj nič; bolna hči je objekt nege in skrbi. Lahko bi razumeli, da svojemu ljubimcu ne piše toliko o svojih otrocih, vendar bi to lahko bilo tudi vodilo v razmišljanje, da je njeno žrtvovanje za otroke (zaradi katerih ne zapusti mučnega zakona, a vendar odnosa z njimi ne predstavi podrobneje, kljub temu da svoje delo zanje omenja relativno pogosto) morda le nemo prikimavanje patriarhalnim vzorcem. Toda Marija Otonove komplimente ob začetkih dopisovanja, da je v skrbi za svoje otroke idealna mati, ki vidi srečo le v njih, zavrne – in izpostavi razkorak med pričakovanimi vzorci preteklih generacij in dilemami, s katerimi se srečuje kot sodobna ženska: »Pod 'Idealnom majkom' predstavljate Vi zacelo tip matere kao što je bila moja mama i veliki deo njene generacije. Za njih su deca zbilja sve, ličnog života one nisu imale. U decu su te matere polagale sve svoje želje, nade i ambicije« (prav tam: 29). Materinska ljubezen ni enoznačni in samoumevni pojav, Marija pa si želi z Otonom dopisovati v prvi vrsti kot ženska in intelektualka – »/t/ežišće svoga Ja mora svaki položiti u sebe i ni u koga drugoga« (prav tam: 29).

Odzivi na *Jedno dopisivanje*

Najostrejšje kritike je roman *Jedno dopisivanje – fragmenti romana* doživel v *Hrvatski reviji*. Poleg že navedenih očitkov je bila kritike deležna še avtorica osebno. Jurčić zabavlja čez izbrano ljubezensko tematiko in čez dejstvo, da je avtorica svoje ime v leposlovnem delu opremila še z akademskim naslovom – njegov končni zaključek je, da je to knjiga za žensko publiko (Jurčić 1933: 64, 65).

Horvatu (1932: 860) v *Životu i radu* se po drugi strani roman zdi zrelo in uspešno delo. Pisateljica je po njegovem zelo dobro poznala tematiko, o kateri je pisala. Slog pisanja označi za svež, zgodbo za smiselno, tematiko kot vedno aktualno. Kritik tukaj hvali praktično iste stvari, ki jih kritik v *Hrvatski reviji* napada. Po Jurčiću (1933: 64) je v tekstu mnogo odvečnega oziroma banalnega: od ljubezenskih poimenovanj do neštetihih citatov in znanstvenih podkrepitev misli. Horvat (1932: 860) nasprotno zapiše: »Nema ničega nepotrebnog.« Isti kritik nato hvali psihološko podkovanost avtorice, Jurčić zapiše nasprotno, da pisateljica ne obvlada psihologije, da tekst poka od sentimentalnosti in da je zgodba neverjetna (Jurčić 1933: 65). Bolj kot resničnemu analiziranju romana in idej, ki jih je pisateljica spretno utemeljila in pokazala na ujetost subjekta med pričakovanji družbe ter lastnimi željami, se kritika posvečata avtorici osebno; eden jo hvali, drugi graja.

Tine Debeljak se v članku v *Domu in svetu* od vrednotenja same avtorice oddalji in se osredotoči na delo z vsemi slabostmi in prednostmi vred. Izpostavi predstavljeno razdvojenost subjekta, nujnost ženske izobrazbe in vstopanje v javno sfero. Opozori na izrazito borbenost samega sloga pisanja, na netočnosti pri pripombah o slovenskem prostoru, a hkrati tudi na močno sporočilo: življenje pod okriljem družbenih predsodkov in brez ljubezni je – prazno (Debeljak 1935: 106).

Češka kritičarka Karasová v *Čehoslovačko-jugoslovenski reviji* sicer pisateljici priznava miselno ostrino, ki pa jo je v svojem leposlovnem delu morda preveč podredila želji, da bi delo nagovorilo čim več ljudi. Tematika je privlačna, oblika pisma se ji zdi za posredovanje raznovrstnih idej še najlažja – a pisateljica se je pri tem ujela v nekoliko pasti: kritičarka Hlapec Đorđevićeva očita zdrse v popularne banalnosti (Karasová 1932: 417, 418).

Odzivi na *Hanka*

Irena Selišnik (1999: 15) o hrvaških odzivih na roman *Hanka* ugotavlja, da pisateljico »zagrebška kritika spet neusmiljeno raztrga«. Silvija Borovnik (2009: 43) piše o posmehljivih in žaljivih ocenah in ob tem navaja eno izmed njih: »Prilичno je stradala umetnost u rukama gospođe Kveder, i politika i filozofija.« Omenja možnost, da je bil roman *Hanka* slabo sprejet tudi zaradi pisateljičinega jasno izraženega antisemitizma. Dunja Detoni - Dujmić (2009: 52) navaja kritika Kašanina, ki se je rogal svojevrstnemu svetovljanstvu pisateljice in njenega dela: »Kvederova je Slovenka koja je postala Hrvatica a piše o Poljakinji udanoj za Nijemca, zaljubljenoj u Poljaka, koja živi u Pragu«, da pa so določeni kritiki (Radošević), četudi z nelagodjem, pripomnili, da je pisateljica vendarle »do drskosti intimna i iskrena« (prav tam). Ob tem lahko v pripombah (Boršnik, Kernc 1938: IX) v prvi slovenski izdaji *Hanke* preberemo, da prepričanje Zofke Kveder o nenaklonjenosti kritikov v hrvaških časopisih in revijah vendarle ne drži popolnoma – besed Dragutina Prohaske (prav tam) v *Hrvatski njivi* »riješena okova nacionalnih, dignuta iznad lokalnih, državnih, historijskih pitanja, mogla je autorica da progovori slobodno kao žena« kljub številnim pripombam kritiki ne gre razumeti kot popolnoma odklonilno mnenje. Prav tako je zelo verjetno, da Zofka Kveder ni bila seznanjena s kritiko Julke Hlapec Đorđević v reviji *Književni jug*, ki je roman *Hanka* označila kot resnično dobro knjigo (prav tam: XI).

Irena Selišnik (1999: 16) ob analizi odzivov na roman *Hanka* povzema ugotovitve, zapisane že v pripombah ob prvi izdaji, da je bila objavljena ena sama utemeljena kritika, »ki je ni pogojevala politična pripadnost ocenjevalca«, in sicer ocena Ivana Dvornika (1918: 162) v *Domu in svetu*. Dvornik je pozdravil knjigo, ki »slika, kako se ženska dvigne zoper teptanje kulture, zoper prelivanje krvi«, in romanu pripisal visoko oceno, vendar je avtorici očital tudi določene slogovne površnosti, kot so predolga pisma in pretirana gostobesednost (prav tam: 163).

Ivan Lah (1918: 1) je v *Slovenskem narodu* izpostavil idejno sporočilo knjige, »ki je pisana iz tisoč milijonov src, knjiga, ki smo jo tolikrat iskali v teh težkih časih, knjiga, ki nam govori vso resnico sedanje dobe«, in hkrati ugotavljal, da smo lahko zaradi poguma in odločnosti, ki ga je avtorica potrebovala za takšno delo, nanj še bolj ponosni. Lah (prav tam: 2) se nadalje posveti še pisateljici in o romanu *Hanka* zaključí: »Brez dvoma je najboljšje Zofkino delo.«

V poročilu v *Domovini* kritik ob razpravljanju o romanu zapiše še priporočila za jezikovno in kulturno zблиževanje med južnoslovanskimi narodi – morda je bil ravno ta politični element, ki so ga nekateri prepoznavali oz. tudi zlorabljali v interpretacijah *Hanke*, tisti odločilni dejavnik, zaradi katerega *Hanka* na Hrvaškem ni naletela na boljše odzive (Boršnik, Kernc 1938: XIII).

Sklep

Pri primerjavi romanov *Hanka* in *Jedno dopisivanje* se je treba zavedati, da je *Hanka* po mnenju nekaterih raziskovalk in raziskovalcev Zofke Kveder najbolj dovršeno in zrelo delo, v katerem je pisateljica literarno obtesala svojo siceršnje izrazno neposrednost. Z enotnostjo pripovedne situacije, pogledom vase in kritično refleksijo preteklih dogodkov je v *Hanki* presegla preprosto fabulo in zarezala globoko v človekovo intimo. Julka Hlapec Đorđević je bila bolj kot pisateljica znanstvenica, teoretičarka in leta 1932, ko je *Jedno dopisivanje* izšlo, v fazi končnega oblikovanja feminističnih idej, ki jih je čez tri leta zapisala v *Studijah i esejih o feminizmu* (prvi del). Z romanom je želela nagovoriti več ljudi kot s strogim strokovnim tekstom – in se pri tem zapletala v ustvarjalne pasti, ki jih ni bila vajena. Z današnjega stališča bi lahko to dvojnost razrešila tudi v obliki kolumne ali bloga, v svojem času pa je tvegala z leposlovnim delom – in prejela precej mešane odzive.

Zofka Kveder se je s *Hanko* osredotočila predvsem na individualno psihologijo in ne na golo iskanje in posplošeno slikanje razlik med moškimi in ženskami. Moškemu priznava enakovreden intelekt in čustva. Želi mu biti ne samo ljubica in mati, temveč tudi enakovredna partnerica in družica. Seveda se zaveda, da to ne bo mogoče z vzgojo, ki deklicam odreka vsakršne intelektualne ambicije (Borovnik 2008: 40), a iz njenega čustvovanja je moč slutiti preseganje te bolečine ob dvojni vzgoji. Julka Hlapec Đorđević je v delu *Jedno dopisivanje* na primeru Otona in Marije prikazala, da se erotična želja ne povezuje nujno z ljubeznijo in zakonom, vendar v nasprotju s Kvedrovo, ki je vseeno ponudila nekaj ženskih in moških literarnih likov, ki so se podali na pot zadovoljitve svojih želja izven predpisanih vzorcev, druge možnosti in izbire ni podala.

Jedno dopisivanje morda ni največji leposloveni dosežek – Hlapec Đorđevićeva je večji pečat pustila v publicistiki in strokovnih družboslovnih prispevkih, kjer je klišejske tipizacije ostro napadala.⁸ Njen roman kljub temu ponuja pomemben dvom o smiselnosti pričakovanj družbe, ki se jim posameznik podreja; Svetlana Slapšak (1996: 87) določena sporočila tega romana, ki so bila »zamrznjena« več desetletij, danes prepozna kot bolj aktualna kot kdajkoli prej. Roman srbske pisateljice posreduje idejo, da se potencial za uresničitev lastne življenjske poti ne nahaja izven človeka, temveč v njem samem, in posredno sporoča tudi, s katerimi vprašanji in družbenimi pričakovanji so se ukvarjale avtorice takratnega časa, ko so se poskušale uveljaviti kot ustvarjalke in intelektualke.

⁸ Svetlana Slapšak (1996: 89) študije Julke Hlapec Đorđević prepozna kot koristne za študentke ženskih študij, aktivistke, raziskovalke feminizma, njena dela pa so aktualna še danes. Da je Julka Hlapec Đorđević kot avtorica in teoretičarka še vedno zanimiva, saj še vedno velja za eno izmed bolj progresivnih avtoric in aktivistk (Velikonja 1997: 250), priča tudi sklop prispevkov v reviji *ProFemina* (revija za žensko književnost in kulturo, ki izhaja v Beogradu), ki je dela srbske avtorice poskušal ponovno ovrednotiti in aktualizirati. Na tem mestu velja omeniti tudi slovensko bralno uprizoritev romana *Jedno dopisivanje* leta 2010 v izvedbi igralk Olge Kacjan.

Življenjske ideje Zofke Kveder in njena dela presegajo nacionalne in časovne kriterije (na trajnost idej sta ob *Hanki* opozarjala kritika v *Domu in svetu* in *Slovenskem narodu*). Vplivali so na kasnejše ustvarjalce⁹ in raziskovalce – na primeru romana srbske pisateljice se lahko ozremo prav na *Hanko*.¹⁰ Prav to literarno delo je v opusu Zofke Kveder v največji meri dotlej preseglo pričakovane vzorce in spolno zaznamovani razkol, sicer značilen za opus slovenske pisateljice.

Vira

Hlapec Đorđević, Julka, 1932: *Jedno dopisivanje; fragmenti romana*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona.

Kveder, Zofka, 1938: *Hanka. Vojni zapisi*. Ljubljana: Ženska založba (Belo-modra knjižnica I–XV).

Literatura

Borko, Božidar, 1932: Roman med Ljubljano in Prago (J. Ch.: Jedno dopisivanje. Fragmenti romana). *Jutro*, 13. 7.

Borovnik, Silvija, 2008: Upornišvo ženskih likov v prozi Zofke Kveder. Honzak Jahič, Jasna, in Jensterle - Doležalová, Alenka (ur.): *Zofka Kvedrová (1878–1926). Recepte její tvorby ve 21. století*. Praga: Národní knihovna ČR. 35–46.

Boršnik, Marja, in Kernc, Eleonora, 1938: Pripombe. *Izbrano delo Zofke Kvedrove VIII. Hanka. Vojni zapisi*. Ljubljana: Ženska založba (Belo-modra knjižnica I–XV).

Boškov, Živojin (ur.), 1979: *Leksikon pisaca Jugoslavije II*. Beograd: Matica srpska.

Debeljak, Tine, 1935: Dr. Julka Chlapec Djordjević: Jedno dopisivanje (fragmenti romana). *Dom in svet* 1–2. 106.

Detoni - Dujmić, Dunja, 2008: Zofka Kveder u hrvatskoj književnosti. Honzak Jahič, Jasna, in Jensterle - Doležalová, Alenka (ur.): *Zofka Kvedrová (1878–1926). Recepte její tvorby ve 21. století*. Praga: Národní knihovna ČR. 47–56.

Dvornik, Ivan, 1918: Zofka Kveder: Hanka. *Dom in svet* 31/3. 162–163.

Fužir, Barbara, 2009: *Zofka Kveder kot razbijalka patriarhalnih vzorcev v literaturi s poudarkom na motivu telesnosti (v primerjavi z izbranimi avtoricama srednjeevropskega prostora na začetku 20. stoletja)*. Diplomsko delo. Maribor: Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru.

Hlapec Đorđević, Julka, 1935: *Studije i eseji o feminizmu*. Beograd: Života i rada.

Horvat, Mladen A., 1932: Dr. Julka Hlapec Đorđević: Jedno dopisivanje (Fragmenti romana). *Život i rad* 11/67. 859–861.

⁹ *Jedno dopisivanje – fragmenti romana* ni edini roman s ključem, kjer lahko najdemo podobnosti z Zofko Kveder. Vladka Tucovič (2006b: 16) opozarja na roman *Bjegunci* (1933), ki ga je napisal Vladošin prijatelj August Cesarec in kjer lahko poleg Vladoše (Bugja Vlatković) prepoznamo Zofko Kveder, Juraja Cilića (Vladošinega zaročenca) in oba moža Zofke Kveder.

¹⁰ Opozoriti velja tudi na dramsko uprizoritev *Misterij žene* v produkciji gledališča Škuc v režiji Alena Jelena.

- Jensterle - Doležal, Alenka, 2008: Problem identitete in travma telesa v prozi Zofke Kveder. Honzak Jahič, Jasna, in Jensterle - Doležalová, Alenka (ur.): *Zofka Kvedrová (1878–1926). Recepte její tvorby ve 21. století*. Praga: Národní knihovna ČR. 81–98.
- Jurčić, Vladimir, 1933: Dva romana (P. Pekić, Novi ljudi, i Jedno dopisivanje). *Hrvatska revija* 1. 63–65.
- Karasová, Jiřina, 1932: Beletristická kniha Dr. Julky Đorđević-Chlapcové. *Čehoslovačko-jugoslovenska revija* 2 (9/10). 417–418.
- Korać, Stanko, 1982: *Srpski roman između dva rata: 1918–1941*. Beograd: Nolit.
- Lah, Ivan, 1918: Hanka. *Slovenski narod* 51/68. 1–2.
- Mihurko Poniž, Katja, 2003: *Drzno drugačna: Zofka Kveder in podobe ženskosti*. Ljubljana: Delta.
- Miklavčičová, Eva, 1998: *Pražské období spisovatelky Zofky Kvedrové*. Diplomsko delo. Praga: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.
- Moravec, Dušan, 1983: *Pisma Frana Govekarja. 3. knjiga*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Orožen, Božena, 1978: Zofka Kvedrova v Pragi. Ob stoletnici rojstva. *Dialogi* 14/4. 220–232.
- Selišnik, Irena, 1999: Zofka Kveder – njena podoba. *Klio* 1/1. 12–18.
- Slapšak, Svetlana, 1996: Julka Hlapec Đorđević: iz skandalozne istorije zataškavanja feminizma među Južnim Slovenima. *ProFemina* 2/5–6. 86–89.
- Tucovič, Vladka, 2006a: Silno volim ljepotu tog grada, koji je i zao i dobar, i vjeran i nevjeran: Zofka Kveder v Zagrebu (ob 80-letnici smrti). *Preseganje meje (Slovenski slavistični kongres, Zagreb 2006)*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 83–96.
- Tucovič, Vladka, 2006b. Iz Zagreba v Prago – pisma Zofke Kveder in njene hčere Vladoše Jelovšek. *Primorska srečanja* 30/300.10–19.
- Velikonja, Nataša, 1997: ProFemina. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 25/184. 249–252.
- Zapuščina Zofke Kveder*. Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Rokopisni oddelek. Ms 1113.
- Zupan Sosič, Alojzija, 2003: *Zavetje zgodbe: sodobni slovenski roman ob koncu stoletja*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.